

Pejo Ćošković

PRILOG ZA DISKUSIJU

Nepobitna je činjenica da je bosanskohercegovačka historiografija u posljednja dva desetljeća dala zapažene rezultate kojima je unaprijeđeno naše poznavanje prošlosti bosanskohercegovačkog prostora. U tim naporima važno mjesto pripada i današnjem slavjeniku, *Institutu za istoriju*, pa mu ovom prigodom čestitam i jubilej i postignuti uspjeh.

Autore koji su se u proteklom izvještajnom razdoblju ogledali manjim ili većim priložima u proučavanju tema iz srednjovjekovne bosanske prošlosti uredno je, koliko su to dopuštale objektivne okolnosti, evidentirao gosp. mr E. Kurtović u svom radu *Historiografska literatura o srednjovjekovnoj Bosni koja je objavljena u zemlji i inostranstvu*. Njegov je rad tražio iznimno mnogo napora da se u informacijskim bespućima novonastalog stanja na bivšem jugoslaven-skom prostoru domogne naslova radova i imena istraživača koji su se u minulom desetljeću nastavili baviti pojedinim pitanjima bosanske srednjo-vjekovne povi-jesti. U tom smislu, to je dobar prilog našoj potpunijoj obaviještenosti, pa uočene nepotpunosti ne bi trebalo suprotstavljati postignutim rezultatima. Vrijednosni sud je, razumljivo, izostao i nerealno bi ga bilo očekivati.

Ovdje bih, međutim, progovorio i o nekim važnim i zanimljivim pitanjima iz struke. Jedna od najsloženijih, zamršenijih i izazovnijih tema kojom se povjesničari, ali i istraživači drugih stručnih usmjerenja rado bave, i dalje je Crkva bosanska, o kojoj je u proteklih 134 godine napisana opsežna literatura, pobuđivala je zanimanje povjesničara i u posljednja dva desetljeća, a postignuti rezultati uredno su u izvještajnom smislu prezentirani. U proučavanju te teme postignuti su pažnje vrijedni rezultati, uz napomenu da mnoga pitanja iz te problematike i dalje ostaju otvorena te će, sasvim sigurno, biti predmet i budućih istraživanja.

Upravo to stanje pitanja Crkve bosanske u najnovijoj historiografskoj literaturi ponukalo me na ovo javljanje. Praćenjem novijih napisa o Crkvi bosanskoj nerijetko se stječe dojam da autori tekstova o tome ili zanemaruju postignute pozitivne rezultate ili su skloni samodopadljivoj kombinatorici, pa ignoriraju zanat i struku povjesničara i omalovažavaju svjedočanstva izvorne građe, iako bi im ona trebala biti podloga u radu. Naravno, u bavljenju poviješću Crkve

bosanske ima i pravih diletanata, kojima je vrlina strast za pisanjem, a mana nepoznavanje problema. Vrijedi stoga upozoriti da vraćanje na već odbačene tvrdnje u znanosti ne nudi nikakvo, a najmanje "novo" rješenje niti pozitivan prilog boljem poznavanju određenog problema, osobito složenog, kakav je uostalom pitanje Crkve bosanske. Doduše, i povjesničari mogu, a poneki čak i pišu "po volji i uhu", ali zbog toga prošlost o kojoj pišu ne postaje drukčija, nego je i dalje jednako dostupna i otvorena svima koji se njome žele baviti i bolje je upoznati.

Ne treba posebice naglašavati da se ovom prigodom ne može govoriti o svim pozitivnim rezultatima i zabludama o pitanju Crkve bosanske koje o tome nudi postojeća historiografija. Svjestan tog ograničenja, držim svrsishodnim upozoriti tek na nekoliko "loših" izbora i "nespretnih" interpretacija, budući da dostupna izvorna građa nudi bolja i znanstveno korektnija rješenja.

Tako se primjerice u najnovijoj literaturi vole spominjati *dobri Bošnjani* i izjednačavati ih sa sljedbenicima Crkve bosanske. To nesumnjivo može biti vrlo privlačno, ali i sugestivno objašnjenje, jer u čitatelja pobuđuje pozitivne asocijacije prema onima na koje se taj naziv navodno odnosi. Osim očite naklonosti, izraz sugerira postojanje i nekih drugih pripadnika tadašnjeg bosanskog društva koji očito nisu "dobri". Ako se takvo razmišljanje primijeni na konfesionalnu pripadnost srednjovjekovnog bosanskog društva, što neki autori čine, onda se nesumnjivo sve simpatije današnjeg čitatelja rezerviraju za Crkvu bosansku i njezine tobožnje sljedbenike, *dobre Bošnjane*. Takvim pojednostavljenim poimanjem i sugestivnim objašnjenjem konfesionalnih odnosa u bosanskom društvu sljedbenicima drugih dviju kršćanskih crkava, mnogobrojnijim katolicima i malobrojnijim pravoslavnima, u teritorijalno znatno proširenoj državi Kotromanića, simpatije bi bile uskraćene, a o njima bi se sugerirala slika kao o nečemu što nije dobro na način *dobrih Bošnjana*. To što oni ne nose bosansko ime ne čini ih nimalo manje pripadnicima bosanskog društva i podložnicima srednjovjekovne bosanske države. Naravno, prošlost se ne bi smjela tumačiti do isključivosti suprotstavljenim kategorijama "simpatija" i "antipatija" niti se zanat povjesničara može dobro izučiti u nepomirljivim taborima.

No, vratimo se našoj temi. Već davno je upozoreno da pojam *dobri Bošnjani*, odnosno *dobri muže* i *dobri ljudi* imaju analogiju u *boni homines* na Zapadu i da ne označuje nikakvu crkvenu nego jednostavno stalešku pripadnost. Prema tome, *dobri Bošnjani* nisu nikakvi bogobojažni Bosanci nego plemeniti ljudi, odnosno plemići, među podanicima bosanskog vladara. S tim u vezi valja upozoriti da se izraz počinje upotrebljavati nakon osamostaljivanja bana Stjepana II Kotromanića i teritorijalnog širenja njegove vlasti na krajeve koji su dotada bili ili pod vlašću hrvatsko-ugarskih kraljeva ili pak pod vlašću Nemanjića. Prvi puta *dobri Bošnjani* se spominju u poblize nedatiranim ispravama bana

Stjepana II Kotromanića, od kojih je jedna izdana knezu Vukoslavu, sinu ključkog kneza Hrvatina Stipanića između 1326. i 1329, a druga velikom knezu Grguru Stipaniću nakon 1329. godine.

Drugo pitanje koje nesumnjivo zavrjeđuje da se na njega upozori tiče se favoriziranja naziva *bogumil* (*bogomil*) za sljedbenike Crkve bosanske. S tim u vezi valja upozoriti da je taj naziv u opticaju još od samih početaka historiografije o bosanskom krivovjerju. U naslove svojih djela uveli su ga B. Petranović (*Bogomili. Crkva bosanska i krstjani*) i F. Rački (*Bogomili i patareni*). Dok je Petranović kroz njega u Crkvi bosanskoj gledao pravoslavnu crkvu, Rački je svojim naslovom želio upozoriti na bogumilsku i patarensku sastavnicu u postanku Crkve bosanske, imajući u vidu Nemanjin progon heretika u tadašnjoj srpskoj državi i progon krivovjercu s područja Splitske nadbiskupije u doba nadbiskupa Bernarda. Danas je poznato da se samo u jednom slučaju iz 1427. bosanski krivovjerci nazivaju bogumilima, ali i u tom slučaju pozadina je politička, a ton neprijateljski. Stoga tim nazivom ne bi trebalo nazivati kršćansku crkvu u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, koju izvorna građa dosljedno naziva Crkvom bosanskom, a njezino redovničko svećenstvo krstjanima, i razlikuju ih od svećenika drugih dviju kršćanskih crkava.

U izvornoj građi nastaloj u primorskim gradovima na istočnoj jadranskoj obali, osobito su brojna izvorna svjedočanstva dubrovačke provenijencije, prevladava naziv *pataren*, odnosno *patarin*, a tek iznimno se može naći talijaniziran ili latiniziran (*christiano*, *staraz christianino*) oblik bosanske riječi krstjanin. Treba napomenuti da se ni u upotrebi tog naziva ne odražava rezultat ispitivanja karaktera bosanskog krivovjerja institucionaliziranog u Crkvi bosanskoj, nego da on zrači talijanskim iskustvom zasnovanim na neposrednom dodiru s krivovjermem. U dalmatinskim gradovima on je samo dokaz njihovih tijesnih kulturnih veza i utjecaja kojima su bili izloženi i ne može poslužiti kao dokaz o karakteru bosanskog krivovjerja. Umjesto toga, on izvanredno dobro funkcionira u označavanju složene crkvene stvarnosti tadašnjeg bosanskog društva podijeljenog u tri kršćanske vjere, od kojih su dvije stekle status pravovjernih (katolička i pravoslavna), a treća naziv krivovjerne (Crkva bosanska). Svijest o njezinu pravovjerju ostala je vrlo ograničena i svodila se samo na članove vlastite hijerarhije.

Ispitivanjem karaktera vjerskog učenja bosanskih krstjana bavili su se učenici teolozi Rimske (katoličke) crkve u čijoj je jurisdikciji bilo i područje srednjovjekovne bosanske države, a osobito je dobro poznato ispitivanje koje je 1203. na Bilinu polju kraj Zenice proveo papin legat Ivan de Casamaris (*bilinopoljska abjuracija*) i ono kardinala Ivana Torquemade iz 1461. koje je proveo nad trojicom bosanskih krstjana. Rezultati teološkog ispitivanja bosanskog krivovjerja našli su odraza u nazivlju koje je u rimskim crkvenim krugovima upotrebljavano za bosanske krstjane. Iako u ispravama rimskih papa i Rimske

kurije u tom pogledu nema potpune dosljednosti, ipak evidentno prevladava upotreba naziva *manihejci*. Valja, međutim, naglasiti da se on ne upotrebljava izvan tog kruga.

Za pitanje imena mnogo je važnije voditi računa o stanju u domaćoj izvornoj građi, koja ne poznaje nijedan od navedenih naziva, nego isključivo govori o *Crkvi bosanskoj* kao institucionalno potpuno izgrađenoj sljedbi u Bosni s vlastitom hijerarhijom i vlastitim crkvenim poglavarom, i jasno se razlikuje od drugih dviju kršćanskih crkava, Katoličke i Pravoslavne. Pristaše te, za katoličke i pravoslavne suvremenike, krivovjerne Crkve bosanske, u užem smislu dosljedno se u izvornoj građi nazivaju *krstjanima* i označavaju njezino redovničko svećenstvo. U značenju vjernika Crkve bosanske taj naziv se u domaćoj izvornoj građi ne upotrebljava. Iznimno rijetko se heretičkim pojmovnikom nazivaju svjetovna lica, uglavnom se to događa u poremećenim dobrosusjedskim bosansko-dubrovačkim (Radosav Pavlović, Stjepan Vukčić Kosača) i bosansko-srpskim odnosima (stanovnici Srebrenice), ali ni tada domaći naziv *krstjani*, koji je isključivo rezerviran za članove Crkve u užem smislu nije upotrijebljen.

Držimo stoga da bi najispravnijim bilo sljedbenike posebnog vjerskog učenja u Bosni nazivati *krstjanima*, a njihovu sljedbu *Crkvom bosanskom*. Ako su Rimska (katolička) i Grčka (pravoslavna) crkva bile vlasne odlučivati tko im pripada a tko je od njih otpao, onda bi bilo korektno te odbačene kršćane i njihovu crkvu nazivati onim nazivljem koje su oni sami koristili.

Na kraju svog priloga današnjoj raspravi upozorio bih na još jedan pristup pitanju Crkve bosanske u našoj historiografskoj literaturi. On, doduše, nema velik broj sljedbenika i nije potpuno nov, ali vrijedi na njega skrenuti pozornost. Riječ je, naime, o pokušaju da se složena problematika Crkve bosanske svede na razinu klevete, izmišljotine i političke potrebe. Na prvi pogled takav pristup privlači jednostavnošću i "logičnošću". Iako istraživač u svom radu ni u pitanju Crkve bosanske nije oslobođen obveze kritičkog odnosa prema izvornim svjedočanstvima, zaključci mu ne bi smjeli biti olako doneseni. U svakom slučaju, istraživači koji na Crkvu bosansku gledaju na navedeni način ostaju dužni objasniti kako to da izvorna građa kroz dugo vremensko razdoblje iznosili iste prigovore na račun Crkve bosanske i njezinih krstjana i da oni nisu dolazili samo iz političkih, nego ponajprije iz crkvenih krugova u kojima su se sporne razlike dobro uočavale.

Ako nije prijeporno da su suvremenici jasno lučili krstjane od katolika i pravoslavniha, onda ta činjenica zaslužuje dužnu pozornost. Ne bi se smjelo izgubiti iz vida da je Radinu Butkoviću, uglednom članu crkvene hijerarhije bosanskih krstjana, bilo osobito stalo do njegove vjerske posebnosti te svoj mogući prelazak u Dubrovnik potkraj 1456. i na područje pod mletačkom vlašću 1466. uvjetuje nenapuštanjem pod prisilom svoje vjere koju vjeruje.

S u m m a r y

A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION

On occasion of the report: "Historiography Literature on the Medieval Bosnia" by Esad Kurtović, published in the country and abroad, all the scholars researching the medieval history of Bosnia are warned of some important and interesting questions. So, e.g. the good Bošnjani in the recent literature are simply equal to the adherents of the Bosnian church; the name of bogumili (bogomili) is favoured for the followers of the Bosnian church. The author of the paper warns of another wrong approach to the literature on the Bosnian church, the attempt to bring the problems on the level of slander, fabrication and political needs.